

יג. חזרה לארבע הסיבות האמצעיות (כ)

וכבר כמעט שִׁצְאָתִי מִכְּנָנְתִּי (חילוק המעשים הקורים בעולם לארבע דרכים), וּבְכֵן אָשׁוּב אֵלֶיהָ וְאֹמַר, כִּי דוּד ע"ה כָּבַר הִבִּיא שְׁלֹשָׁה חֲלָקִים כְּסֻבּוֹת לְמוֹת, בְּאֹמְרוֹ (ש"א כו, ז): "כִּי אִם ה' יִגְפְּנוּ" - וְהִיא הַסִּבָּה הָאֱלֹהִית, "או יומו יבוא וּמָת" - וְהִיא הַסִּבָּה הַטְּבָעִית, "אוּ בְּמִלְחָמָה יִרַד וְנִסְפָּה" - וְהִיא הַסִּבָּה הַמְּקָרִית¹¹⁴. וְהִנִּיחַ הַחֲלָק הַרְבִּיעִי, רְצוּנִי לֹאמַר הַבְּחִירִי, כִּי לֹא יִבְחַר בְּר דַּעַת הַמּוֹת¹¹⁵. וְאָף עַל פִּי שֶׁשְּׂאוֹל כָּבַר הָרַג עֲצָמוֹ, הָרִי אֵינְן זֶה מִפְּנֵי שֶׁבְּחַר הַמּוֹת, אֲלָא מִפְּנֵי שֶׁבְּחַל בִּיסוּרֵי הָאוֹיֵב וְהִתְעַלְלוֹתוֹ בּוֹ¹¹⁶.

וּכְמוֹ הַחֲלָקִים הָאֵלֶּה יֵשׁ בְּדַבּוּר. כִּי דַבּוּר הַנְּבִיאִים בְּעַת שְׁלוּכְשֵׁת אוֹתָם רוּחַ הַקֹּדֶשׁ - יֵשׁ בְּכָל דְּבָרֵיהֶם מְכוּן מִן הָעִנְיָן הָאֱלֹהִי, וְאֵינְן לְנִבְיָא לְשָׁנוֹת מְלָה מְמֻלּוֹתָיו. וְהַדַּבּוּר הַטְּבָעִי - הֵם הַרְמָזִים וְהַתְּנוּעוֹת הַמְּתַאֲמִים לְעִנְיָנִים שְׂרוּצִים לְכַטָּא אוֹתָם, וְהַנְּפֶשׁ מְעוֹרֶרֶת עֲלֵיהֶם מִבְּלִי הַחֲלָטָה קוֹדֶמֶת¹¹⁷. אֲבָל הַלְּשׁוֹנוֹת הַמְּסַפְּמוֹת - הֵן מְרַכְּבוֹת מִהָעִנְיָן הַטְּבָעִי וְהַבְּחִירִי. וְהַדַּבּוּר הַמְּקָרִי - הוּא דַבּוּר הַמְּשַׁעֵּים בְּעַת שֶׁגְּעוֹנָם, לֹא יִסְדֵּר מִמֶּנּוּ עִנְיָן וְלֹא יִגְיַע אֶל מְטָרָה מְכֻנָּת. וְהַדַּבּוּר הַבְּחִירִי - הוּא דַבּוּר הַנְּבִיאִי שֶׁלֹּא בְּעַת הַנְּבוּאָה, אוּ דַבּוּר הַמְּשַׁכִּיל הַחוֹשֵׁב, הַמְּחַבֵּר אֶת נְאוּמוֹ וּבוֹחֵר אֶת דְּבָרָיו לְפִי מַה שִׁירְאוּהוּ מִתְּאִים לְכְּנָנְתוֹ, וְאֵלּוֹ הִיא רוּצָה הִיא מְחַלִּיף כָּל מְלָה מִהֶם בְּזוּלָתָהּ. יֵתֵר עַל כֵּן, אֵלּוֹ הִיא רוּצָה, הִיא מְנִיחַ עִנְיָן וְנוֹקֵט בְּזוּלָתוֹ.

וְיֵשׁ אֲשֶׁר יִיחַסוּ כָּל הַחֲלָקִים הָאֵלֶּה (שֶׁל הַדִּיבּוּר) אֶל ה' יִתְעַלָּה, בְּדֶרֶךְ הַהִשְׁתַּלְּשְׁלוֹת, לֹא שֶׁהֵם בְּכֻנָּה רֵאשׁוֹנָה מִמֶּנּוּ. שְׂאֵם לֹא כֵן הָרִי דַבּוּר הַתִּינּוֹק וְדַבּוּר אֲחוּזֵי תַעֲתוּעִים וְנְאוּם הַנּוֹאֵם וְשִׁיר הַמְּשׁוֹרֵר - הֵם דְּבָרֵי ה', יִתְעַלָּה (ה') מְזָה (=מַדְעָה זו).

הערות - ילמוד ענוים דרכו

114 לכן אומרת התורה: "פן ימות במלחמה" (הרמב"ם בהקדמה לאבות בפרק ח, מביא מכך ראייה שהקב"ה אינו מתערב בחופש הבחירה של האדם לרצוח), וכן (ב"ק ס, א): "כיוון שנתנה רשות למשחית אינו מבחין בין צדיק ורשע". וכך ניתן להבין גם את דברי חז"ל: "השטן מקטרג בשעת סכנה" (אם כי יש גם פירושים אחרים).

115 ריה"ל מבאר כאן שהמוות הבחירי הוא שאדם בוחר למות בעצמו. ולכאורה אדם שבוחר לרצוח את חברו גם שייך לחלק הבחירי? ואפשר שבמקרה של דוד עניין זה לא עלה שהרי כל דבריו שם הם שאין הוא או אדם אחר מתכוונים לפגוע בשאול בשל היותו משיח ה'. אולם ניתן לומר שדעת ריה"ל שאדם שבוחר לרצוח אכן זה בבחירתו, אולם הזיווג את מי לרצוח והצלחתו במעשהו - זה תלוי רק בהשגחת ה', ויש בעניין זה אריכות דברים - עיין שבת לב, א; מכות י, ב; אבות ב, ו; רד"ק ליחזקאל לג, ו; אמונות ודעות מ"ד אות ה; רמב"ם הל' תשובה ס"פ ו ובראב"ד שם; רמב"ן לבראשית טו, יד; ספר החינוך מצווה רמו; תשב"ץ ב, א; רמב"ם הקדמה לאבות פ"ח; איגרות הרמב"ם איגרת לר"ע הגר; מו"נ ג, יז ועוד.

116 בשאלה אם הדבר מותר - עיין בית יוסף יו"ד סי' קנז.

117 הסימנים הללו אוניברסליים ואינם תלויים בהסכמים חברתיים כיוון שהם טבעיים בנפש האדם.

מסלול 1: יום ב לפרשת משפטים

מסלול 2: יום ד לפרשת יתרו

יד. חובת השתדלות האדם וההסתמכות על הניסים

אָבֵל טַעֲנַת הָעֶצֶל¹¹⁸ עַל הַחֲרוֹץ בְּאָמְרוֹ: "הִנֵּה כָּבֵד קָדָם בִּי־עַתָּה ה' מִה שִׁיְהִיָּה"¹¹⁹ - אינה טענה, כי זה כמו אמרו אלו היה אומר שמה שעתידי להיות אי אפשר לו שלא יהיה. יאמר לו: אכן, אבל לא תמנע הטענה הזאת מלנקט בעצה היותר טובה, ותתפונן בכלי נשק לאויבך, ובמזון לרעבונך, כאשר יתברר לך כי שלומך או אבדונך אמנם ישלמו בסבות האמצעיות. ומקלן - יתר על כן: רבן - נקיטתך ביזמה ובחריצות או בעצלות ובכרפיון¹²⁰.

ואל תטען במה שיארע מעט ובאפן נדיר, ובדרך ההזדמן והמקרה, מאבדן היוזם (=מי שהשתדל להינצל) ושלום המפקר המזניח. כי שם ה"בטחון" הוא ענין מוכן, שונה מענין שם ה"סכנה", ואין בר דעת בורח אל מקום סכנה במקום בטחון כמו שהוא בורח במקום סכנה אל מקום בטחון, ומה שיארע במקום הסכנה משלום (שארם ניצל במקום שהיה מסוכן) - יאמר שהוא נדיר, ומה שיארע במקום הבטחון מאבדן - יאמר שהוא דבר יוצא מדרך הטבע¹²¹. ולפיכך נקיטת היזמה מחיבת.

ומן הסבות שישוכבו את היזמה - עצתי זאת (שגם התוצאות הידועות מראש תלויות בסיבות אמצעיות שאחת מהן היא השתדלות האדם) למי שיאמין בה, ומן הסבות שישוכבו את ההפקרה - העצה הסותרת לעצה הזאת. (וואנו מאמינים בסיבות אמצעיות ולא חוששים שזה סותר את ההשגחה שהרי) הכל חוזר בדרך ההשתלשלות אל ה' יתעלה.

אבל אשר יהיה בגזרה בלבד (ללא סיבות אמצעיות) - הרי זה במופתים ובנפלאות, והוא אינו זקוק לסבות האמצעיות, ולפעמים הצריך להן (=האדם זקוק לניסים אלו¹²²), כהגנת

הערות - ילמד ענוים דרכו

118 פעמים רבות טענות אמוניות נובעות מיצרים ותאוות או חולשה מידותית. הרבה אנשים "מאמינים" שמעצימים את השגחת ה' על פי השתדלות האדם אינם אלא אנשים עצלנים.

119 אין זו השאלה של "הידיעה והבחירה". עצל זה אינו חולק שלאדם יש חופש בחירה ושגם ה' יודע ואינו מחייב את בחירתו. אלא הוא טוען שהתוצאה העתידית ידועה לקב"ה, ואם כן ההשתדלות אינה מעלה ואינה מורידה - התוצאה תקרה בכל מקרה. יכול להיות שיש לך חופש לבחור, אבל מה שתעשה - לא יעזור, התוצאה קבועה מראש, ואם כן אין סיבה להשתדל! [וכבר כתבתי שיש שיטה בחסידות שמדגישה כיוון זה, ש"האפשר" אינו בתוצאה אלא ביחס של האדם ובמאמץ שלו - ועליו הוא נשפט. אולם שיטה זו רק מעצימה את חובת ההשתדלות - כי רק עליה הוא נשפט ועל זה השכר והעונש! ולכן בפועל היא הפוכה מטענת העצל של ריה"ל].

120 כלומר השאלה כוללת בתוכה את המבט האלוהי העתידי, ואם כן יש לכלול בה גם את ההשתדלות של האדם ובחירתו. ולכן אין ליריעת התוצאה שום השלכה לחובת ההשתדלות של האדם.

121 פעמים רבות דווקא למקרים נדירים יש רייטינג והם יוצרים מצג שווא כאילו זו דרך שניתן ללכת בה, ובאמת זה היה מקרי וחרוג ולא מעשה מייצג שניתן לסמוך עליו ולנהוג על פיו.

122 ז"ל הרמב"ם בהל' יסודי התורה ח,א: "כל האותות שעשה משה במדבר לפי הצורך עשאו... ומור" הגר"י שילת פירש שלפעמים הקב"ה הצריך את הנביא לעשות פעולות כדי שהנס יקרה, אולם לפי

מסלול 1: יום ב לפרשת משפטים

מסלול 2: יום ד לפרשת יתרו

משה מן הרעב במשך ארבעים יום ללא הקנת מזון (שמות לד, כח), ואבדן אנשי סנחריב ללא סבה גלויה (מל"ב יט, לה), אלא בסבות אלהיות, שאינן סבות אצלנו, לסכלותנו (=משום חוסר ידיעתנו) בהן¹²³. ובהם יאמר שלא תועיל בהם ההתכוננות - וזה בהקנות המוחשיות (=ההשתדלות הטבעית), אבל ההקנות הנפשיות (=לזכות לניסים על ידי קרבה לה' וקיום מצוותיו) - והם סודות התורה, למי שידען ויעשה אותן כתקנן, הן מועילות, מביאות את הטוב ודוחות את הרע.

¹²⁴ וכאשר ינקט האדם ביזמה בסבות האמצעיות (=השתדלות טבעית), אחר שימסר את מה שנעלם ממנו אל ה' בכונה גמורה (=בציפייה גם להשגחה ניסית בזכות השתדלותו הרוחנית בעבודת ה') - יצליח ולא יתאכזב!¹²⁵ אבל להכנס לסכנה ברורה ולהשליך יתבו על ה', הרי זה בגדר "לא תנסו את ה'" (דברים ו, טז).

טו. עניין התוכחה

אבל המאמר (=הטענה) שלשוא צנה (ה') במשמעת (=לציית למצוותיו) את מי שקדם בידיעתו שהוא ימרהו או ישמע לו - אין זה לשוא, כי כבר הקדמנו ובארנו שהמרי או המשמעת אמנם ישלמו בסבות האמצעיות, והיתה סבת משמעת הנשמע (=הסיבה של המציית לציית למצווה היא) הצווי במשמעת, וכך קדם בידיעתו (של ה') שהוא ישמע וקסבת משמעתו (היא) שמיעת תוכחתו, וכך קדם בידיעתו מרי הממרה בשל סבות האמצעיות, אם בשל חברת הרעים (=סיבה מקרית) או התגברות מזג רע (=סיבה טבעית), או נטות אל ענג ומנוחה (=סיבה בחירית).

ויש בתוכחתו כדי להקל ממריו, כי הנה מפרסם שלתוכחה (יש) רשם (=השפעה) בנפש על כל פנים (=בכל מקרה), ושהממרה - תתפעל נפשו בשמיעת התוכחה ולו התפעלות מעטה. כל שכן כאשר תהיה התוכחה לקהל, כי יהיה בהם על כל פנים מקבל, וכבר תועיל ואינה לשוא.

הערות - ילמד ענוים דרכו

זה הדוגמאות שריה"ל מביא מיד אחר כך אינן מוסבות על כך אלא על המשפט הקודם, וזה דחוק לענ"ד.

123 ריה"ל רומז כאן שגם הניסים אינם באים ישירות מה' "יש מאין", אלא גם בהם יש סדר, אלא שזהו "הסדר הרוחני" שאינו ניכר בחושים. וכבר רמז לזה במאמר א, פט. אולם למאמין אין זה משנה, כי מעשים אלו מוכיחים שיש עולם רוחני ופעולות אלוהיות, ואין זה משנה אם זה נעשה "יש מאין" או בדרך "החוקים הניסיים" הקבועים מראש.

124 כאן יקבע ריה"ל מהי ההדרכה המעשית ביחס שבין השתדלות ובין האמונה בהשגחה ובניסים.
125 כלומר: השתדלות שלמה היא כשאדם ישתדל כפי הניתן לו בהנהגה הטבעית, ובמקביל ישתדל כמה שניתן בעבודת ה' על מנת שעל ידה יזכה גם לסע"ד על דרך הנס. וזוהי ההשתדלות השלמה של האדם המאמין!

מסלול 1: יום ב לפרשת משפטים
מסלול 2: יום ד לפרשת יתרו

שאלות מנחות:

- ✦ כיצד השתדלות האדם, הציווי האלוהי והתוכחה של הנביא מסתדרים עם הידיעה האלוהית על מה שיקרה?
- ✦ מהי ההשתדלות "השלמה" של המאמין?
- ✦ מדוע מי שסומך על הנס חוטא? האם לכל אדם ובכל זמן אסור לסמוך?